

16. Милинчук В. В. Институт взаимной правовой помощи по уголовным делам. Действующая практика и практика развития. — М., 2001.
17. Ларип А. М., Мельникова Э. Б., Савицкий В. М. Уголовный процесс России. — М., 1997.
18. О применении судами общей юрисдикции принципов и норм международного права и международных договоров Российской Федерации: Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 10 октября 2003 года № 5 // www.spcourt.ru.

УДК 343.14(477)

М. М. Стоянов

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ РЕГЛАМЕНТАЦІЮ ІНСТИТУТУ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У ЧИННОМУ ТА ПРОЕКТІ КПК УКРАЇНИ

Проблема забезпечення допустимості доказів є актуальною для теорії і практики кримінального процесу. У відповідності зі ст. 62 Конституції України «ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, а також на припущеннях». Ця вимога нерозривно пов'язана із гарантіями прав і законних інтересів громадян.

Однієї з основних гарантій захисту прав людини у кримінальному процесі від неправомірних дій органів кримінального переслідування є така юридична санкція, як визнання доказів, отриманих з порушеннями встановлених кримінально-процесуальними нормами правил, недопустимими є і виключення їх із доказування у кримінальних справах.

У науці кримінально-процесуального права немає єдиного підходу до визначення допустимості доказів. Перша група авторів вбачає в ній відповідність доказів пропонованим законом вимогам, тобто придатність доказів з погляду їхньої форми, у яку вони включають законність джерел, методів і прийомів, за допомогою яких відомості отримані [1, 72–73]. Так Ф. Н. Фаткулін, виходячи з того, що допустимість є характеристикою не конкретних відомостей про факти, а їхніх джерел, розуміє під допустимістю джерела доказів визнану законодавцем придатність (прийнятність) даного джерела служити засобом процесуального доказування [2, 110–118].

Інші вбачають в допустимості ознаку, що належить як до змісту, так і до форми доказів і що свідчить про дотримання усіх вимог, пов'язаних з їх одержанням і фіксацією: одержання з належного джерела уповноваженими на те суб'єктами доказування з використанням зазначених у законі засобів [3, 5].

І, нарешті, треті вважають, що будь-який доказ, що належить до встановлення події злочину і вини правопорушника, вважається допустимим. Так, М. М. Розін писав, що для справи мають значення тільки обставини, що становлять зміст цієї справи, входять до складу його юридичних елементів, надійні і бездоганні з психологічної точки зору [4, 389–394]. С. І. Вікторський відзна-

чав, що суддя цілком вільний в оцінці доказів, а кожен окремих доказ повинен оцінюватися згідно зі своєю сутністю або природою і по близькості до відомого підлягаючого доказуванню фактові, по його зв'язку з останнім [5, 56–57].

Відома й інша концепція визначення допустимості доказів, пов'язана, насамперед, з поняттям достовірності доказів. «Суть правила про допустимість доказів полягає в тім, що як докази можна використовувати тільки ті дані, що задовольняють запропонованим законом вимогам. Таким чином, не всі дані, що належать до справи, можуть бути допущені як докази при провадженні у справі, а лише ті, котрі мають необхідну законом форму, що гарантують їхню доброякісність» — вказував В. Д. Арсен'єв [6, 112].

Більш правильним уявляється розуміння під допустимістю властивості доказу, що виражається у вимозі дотримання вказівок кримінально-процесуального закону щодо суб'єктів, джерел, способів і порядку одержання, а також закріпленні і долученні до справи фактичних даних, що дають можливість використовувати їх для встановлення істини у справі.

Необхідно відзначити той факт, що чинний кримінально-процесуальний закон не містить визначення поняття допустимості доказів, не виділяє критерії вирішення питання про недопустимість доказів. Проте висновок про визнання за доказами такої властивості впливає зі змісту ч. 3 ст. 62 Конституції України (норма про неможливість обґрунтування обвинувачення на доказах, отриманих незаконним шляхом) і ч. 1 ст. 65 КПК України (визначення поняття доказів).

У цілому ж норми, що стосуються допустимості доказів, хаотично розташовані в тексті чинного КПК України, зокрема в ч. 3 ст. 22, ч. 2 ст. 69, ст. 370 і т. д. Так, наприклад, спростовуючи категоричність конституційних положень про визнання доказів недопустимими незалежно від характеру факту скривлення процесуальної форми, КПК України зберігає в ст. 370 перелік істотних порушень процесуального закону, що тягнуть обов'язкове апеляційне скасування вироку. Уявляється правильною і необхідною практика виділення переліку типових процесуальних порушень, наслідком яких є скасування прийнятих процесуальних рішень, в основу яких були покладені фактичні дані, отримані з порушенням закону.

Розглядаючи регулювання питання про допустимість доказів, доречно звернутися до досвіду вирішення даної проблеми в закордонних правових системах. Так, наприклад, в Німеччині докази, отримані з належного джерела інформації і з застосуванням не заборонених законом методів, вважаються допустимими [7, 63]. В Англії вважається допустимим будь-який доказ, що належить до конкретної кримінальної справи [8, 75].

В американській теорії доказів існує ряд правил, що встановлюють умови допустимості, питання про яку вирішується в той момент, коли цей доказ представлений стороною. Сама ж допустимість залежить від безпосереднього відношення доказу до доказуваного факту і від того, чи належним чином отриманий той або інший доказ [9, 179].

Кримінально-процесуальне законодавство США містить модель «правила

виключення» недопустимих доказів (exclusionary rule) — процедура виключення «недоброякісних» фактичних даних, отриманих у ході досудового розслідування.

Слід зазначити, що Конституція США не містить термінів «допустимість», «недопустимість доказів», однак у четвертій поправці до Конституції визначено, що «ніякі ордери не повинні видаватися, інакше як при достатніх до того підставах, підтверджених присягою або заявою, і з докладним описом місця, що підлягає обшуку, і осіб або предметів, що підлягають арештові». Однак потрібно взяти до уваги, що «правило виключення» є санкцією саме за порушення гарантованого четвертою поправкою до Конституції США права на захист від необґрунтованих арешту й обшуку. Порушення інших конституційних прав громадян, як правило, спричиняє визнання відповідних доказів недопустимими, однак не на підставі «правила виключення», а внаслідок інших процесуальних правил, що містяться в таких судових рішеннях, винесених Верховним Судом США, та мають опосередковане тлумачення поняття «допустимість доказів»: 1) рішення у справі Меп (1961) — заборона на використання поліцією фактичних даних, отриманих у результаті незаконного обшуку; 2) рішення у справі Ескобедо (1964) — були визнані недопустимими фактичні дані, отримані в результаті допитів і інших процесуальних дій, проведених під час відсутності адвоката (захисника) особи, затриманої по підозрі у вчиненні злочину; 3) рішення в справі Міранди (1966) — були сформульовані основні права особи, арештованої (затриманої) по підозрі у вчиненні злочину; 4) рішення у справах Бергера, Каца (1967) — будь-яке несанкціоноване прослуховування було прирівняне до юридичних наслідків незаконного обшуку, а тому фактичні дані, зібрані в результаті таких заходів, визнавалися недопустимими доказами; 5) рішення у справі Едвардса (1972) — виїмка не була санкціонована судом; 6) рішення у справі Убари (1979) — правило, що стосується недопустимості провадження особистого обшуку всіх осіб, що знаходяться в приміщенні, що обшукується.

Цікавим уявляється той факт, що в російському кримінально-процесуальному праві розглянуте правило виключення недопустимих доказів також одержало невинувато широку інтерпретацію. У ст. 50 Конституції Російської Федерації знайшло закріплення категорично безапеляційне положення про те, що «при здійсненні правосуддя не допускається використання доказів, отриманих з порушенням федерального закону». Стаття 75 КПК Російської Федерації встановлює, що «докази, отримані з порушенням вимог дійсного Кодексу, є недопустимими. Недопустимі докази не мають юридичної сили і не можуть бути покладені в основу обвинувачення».

У ч. 3 ст. 8 КПК Республіки Біларусь 1999 року прямо зазначено, що «докази, отримані з порушенням порядку, встановленого... Кодексом, не мають юридичної сили і не можуть бути підставою для притягнення в якості обвинувачуваного і постанови вироку». У ч. 4 ст. 105 наводиться поняття недопустимих доказів: «доказ визнається недопустимим, якщо його отримано з порушеннями конституційних прав і свобод громадянина або вимог... Кодексу, пов'язаних

з позбавленням або обмеженням прав учасників кримінального процесу або порушенням інших правил кримінального процесу».

Особливої уваги потребує проблема так названої асиметрії застосування правил допустимості доказів. Зміст її у різних правових наслідках порушень, допущених при одержанні доказів, для сторони обвинувачення і сторони захисту. Уявляється, що при вирішенні цього питання варто виходити з правил про перевагу захисту і тлумачення сумнівів на користь обвинувачуваного. Згідно з ч. 3 ст. 62 Конституції всі сумніви у винуватості обвинувачуваного, які не можуть бути усунуті в порядку, встановленому КПК, тлумачаться на користь обвинувачуваного. Це правило поширюється і на тлумачення сумнівів по відношенню до допустимості доказів.

Необхідно відзначити, що ст. 153 проекту КПК України (реєстраційний номер — 0952) містить визначення допустимості доказів. Так допустимість доказів визначається законністю їхнього джерела, умов і способів одержання. Таким чином, у проекті КПК вперше сформульоване легальне визначення допустимості доказів в кримінальному процесі не через протиставлення.

Більш того, проект визначає підстави до визнання доказів недопустимими і виключенню їх використання при притягненні особи до кримінальної відповідальності, виділяючи серед яких порушення закону при одержанні доказів, застосування незаконних способів збирання, невідомість джерела доказової інформації. Таким чином, український законодавець концептуально висловився за негативно-заперечні форми деталізації правил допустимості, що уявляється виправданим.

Проте проект КПК у частині визначення основ застосування правил допустимості вимагає вдосконалення. Так, очевидним уявляється необхідність закріплення в переліку критеріїв допустимості дотримання конституційних прав і свобод людини, визначення законності джерела доказової інформації з відсиленням на встановлену систему процесуальних джерел доказів, впровадження диференційованого підходу до наслідків процесуальних порушень.

Важливо відзначити також той немаловажний факт, що проект КПК України подібно нині чинному кримінально-процесуальному закону, на жаль, не містить встановленого порядку (процедури) визнання доказів недопустимими, визначення недопустимості доручення до провадження відомостей, отриманих незаконним шляхом. Уявляється необхідним врегулювання на законодавчому рівні зазначеного питання. При наявності достатніх підстав до визнання доказу недопустимим, за клопотанням осіб, що беруть участь у справі, або за власною ініціативою особа, що здійснює провадження у кримінальній справі, зобов'язана винести відповідну постанову (ухвалу) про визнання фактичних даних недопустимими і їх виключення (але не фактичне вилучення з матеріалів справи) з розгляду.

Викладене свідчить про те, що чинне в українському кримінальному процесі правило про виключення недопустимих доказів потребує надання йому визначеної гнучкості. Уявляється, що в перспективі потрібне введення дискреційних повноважень суду щодо визнання доказів, отриманих з порушенням

кримінально-процесуального закону, допустимими у випадку, якщо посадові особи, що беруть участь у кримінальному судочинстві на стороні обвинувачення, доведуть, що, порушуючи кримінально-процесуальні норми, вони не знали і не могли знати про це.

Таким чином, нормами Конституції та КПК України встановлені основні процесуальні гарантії. Однією з таких гарантій виступає недопустимість використання у процесі доведення фактичних даних, отриманих з порушенням закону. Однак, незважаючи на своє конституційне і кримінально-процесуальне закріплення, правило про недопустимість у кримінальному процесі доказів, отриманих незаконним шляхом, вимагає свого подальшого законодавчого удосконалювання. Тільки в цьому випадку норми кримінально-процесуального закону України забезпечуватимуть законні права й інтереси фізичних і юридичних осіб, яким злочином була заподіяна шкода, а також захист осіб, що підозрюються, обвинувачуються в здійсненні передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь.

Необхідно відзначити, що допустимість доказів у теорії кримінального процесу розглядалася вченими-процесуалістами по-різному. Однак більшість учених все ж пов'язує це поняття з процесуальною формою одержання і закріплення відомостей про факти і з відповідністю цієї форми кримінально-процесуальним нормам.

Таким чином, не перебільшуючи і не абсолютизуючи переваги нової редакції кримінально-процесуального закону над «переробкою» старої, все-таки варто визнати необхідність комплексного перегляду проблем доказового права в новому КПК України, зокрема шляхом законодавчої інституалізації поняття допустимості кримінально-процесуальних доказів, закріплення підстав до визнання зібраних доказів недопустимими, тому що неповнота правової регламентації надає можливість для фривольного трактування окремих положень процесуального закону, що є сприятливим ґрунтом для вчинення порушень.

Література

1. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая. — М.: Юрид. лит., 1966. — С. 268; Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. — М., 1971.
2. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. — Казань: КГУ, 1976. — С. 126–127; Степовский Ю. И. О допустимости доказательств в советском уголовном судопроизводстве // Вопросы борьбы с преступностью. — М., 1977. — Вып. 27.
3. Карнеева Л. М. Доказательства и доказывание при производстве расследования. — Горький: ГВШ МВД СССР, 1977; Лупинская П. Доказательства и доказывание в новом уголовном процессе // Российская юстиция. — 2002. — № 7.
4. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. — Петроград, 1916.
5. Викторский С. И. Русский уголовный процесс. — М., 1912.
6. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств. — М., 1964.
7. Филимонов Б. А. Уголовный процесс ФРГ. — М: МГУ, 1974.
8. Апарова Т. В. Тенденция развития доказательственного права в Англии // Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды. — М., 1977. — № 8.
9. Пиколайчик В. М. Уголовный процесс США. — М.: Наука, 1981.